

A COMICO-TRAGOEDIA, EGY XVII. SZÁZADI MORALITÁS ÉS A DÚSGAZDAGOLÁS

A dúsgazdagolás a Magyar Néprajzi Lexikonban található meghatározás szerint: „több szereplős dramatikus játék címe, amelyet kb. a II. világháborúig Erdélyben, Udvarhely megyében és Gyergyóban s másutt is előadtak húshagyókedden. Ördög-farsangnak is nevezték. A *Comico-Tragoedia* című, ismeretlen szerzőtől származó moralitás (1646) II. felvonásának rövidített és erősen átdolgozott, folklorizált változata éneketétekkel. Feltehetően ponyvanyomtatványból került a népi színjátszás repertoárjába. A darab a bibliai Gazdag és Lázár példázatot szedi párbeszédekbe, bemutatja a gazdag ember mulatozását, Lázár halálát, a gazdag ember lelkéért vívott harcot, a gazdag pokolra kerülését és pokolbeli kínjait...”¹

1995 nyarán fedeztem fel a székelyföldi Szentegyházán², hogy a már feledésbe merültnék hitt népszokás még mindig él.³ A lövétei betlehemes után kérdezősködve Tornay Gergely plébános úr hívta fel a figyelmemet, hogy Szentegyházán – amely Lövététől nem messze, a Székelyudvarhelyt és Csíkszeredát összekötő főútvonal mellett fekszik – van egy másik fajta, a szokásostól eltérő „betlehemezés” is, az ún. ördögbetlehemezés. Miután ezt az elnevezést még nem hallottam, nagy várakozással kerestem fel másnap Király Sándor kántort. Hamarosan kiderült, hogy ez nem más, mint a *szegény Lázár és a Dúsgazdag* történetének dramatikus játéka, amit a szakirodalom dúsgazdagolás néven említ. Ezek után arra az elhatározásra jutottam, hogy megpróbálom a szokás minél teljesebb dokumentációját elkészíteni.

¹ Magyar Néprajzi Lexikon I. 1977, 631. (Dömötör Tekla által írt dúsgazdagolás szócikk.)

² Szentegyháza Udvarhelyszék északkeleti részén fekszik, lakói kevés kivétellel katolikusok. A fennmaradt dokumentumok utalásai alapján első lakói csíki székelyek voltak, akiket biztonsági okokból telepítettek ide Árpád-házi királyaink: III. Béla (1172–1196) és III. Endre (1290–1301). Felcsikból 16 család érkezett ide. A település elnevezése többször változott az elmúlt évszázadok során. Kezdetben Oláhfalú, majd a középkorban Szentegyházás-Oláhfalú, ezt követően Szentegyházásfalú. A XX. század második felében Szentkeresztbányával való egyesítéskor kapta a Szentegyháza elnevezést, román neve Vlahita. Szentegyházásfalú a jelenlegi Szentegyháza város 70-75%-t képezi, 935 család él itt, kb. 3500 lelket számlál. Több mint 90%-a ennek katolikus, néhány család baptista és jehovista.

³ A későbbi kutatásaim során fény derült arra hogy a II világháborút követően másutt is továbbélt a szokás, néhol az 1960-as évek közepéig. Az 1980-as évek második felében, az 1989-es fordulat után felújították Szentegyházán, Csíkszenttamáson és Gyergyóditrón. A dramatikus játék, melyet legények, házasemberek adtak elő a szórakoztatás mellett vallási, erkölcsi mondanivalót is hordoz és fontos szerepet töltött be az identitástudat megőrzésében is.

Jelen tanulmányban – terjedelmi korlátok miatt – szakdolgozatom⁴ két fejezetét kívánom ismertetni: a dúsgazdagolás forrásául szolgáló *Comico-Tragoedia* című moralitás⁵ irodalomtörténeti és színháztörténeti kutatásait⁶, valamint a dúsgazdaglásra vonatkozó gyűjtéseket.

A *Comico-Tragoedia* irodalomtörténeti és színháztörténeti kutatásai

A XVII. századi magyar nyelvű drámai emlékek közül a *Comico-Tragoedia* – amelynek rövidített és erősen átdolgozott, folklorizált változata a dúsgazdagolás – kezdettől fogva az irodalomtörténeti és színháztörténeti érdeklődés középpontjában állt. Bayer József a „XVII. évszázad legkiválóbb termékének”, „irodalomunk egyetlen moralitásának” nevezi, és részletesen elemzi.⁷ Binder Jenő rokonait kereste az európai Lázár-drámák közt,⁸ Alszeghy Zsolt jegyzetes filológiai szövegkiadást készített.⁹ Az említettekén kívül irodalomtörténészek egész sora foglalkozott még a darab történetével, motívumaival.¹⁰ A *Comico-Tragoedia* a XVII. század legnépszerűbb dramatikus irodalmi alkotása volt, mely a három nyomtatott kiadáson kívül kéziratos változatokban¹¹ is ránk maradt.

A *Comico-Tragoedia* műfaja

A tragico-comoedia és a comico-tragoedia kifejezések a XV–XVI. század fordulóján kerültek az irodalmi köztudatba. A középkori misztériumok és moralitások példáján felnőtt színpadi íróknak és közönségnek jobban megfelelték a vegyes műfajú színpadi művek, mint az antik szabályokat szigorúan követő tragédia és komédia. A XVI–XVII. században a tragikomédia lett a legkedveltebb színpadi műfaj.¹² A tragikus és komikus elegyítésének – különösen az iskoladrámában dívó – barokk elvét a színpadi szerzők kétféleképpen oldották meg. A gyakoribb forma az volt, hogy komolyabb darabokba komikus vagy zenés, táncos, sokszor

⁴ Szakdolgozatom címe: Ördögvetlehemes – a szegény Lázár és a Dúsgazdag dramatikus játéka Szentegyházán (JATE BTK Néprajz Tanszék, Szeged, 1998). A szentegyházi ördögvetlehemesrel kapcsolatos kutatások kiterjedtek több olyan mozzanatra, amit korábban nem vizsgáltak a kutatók. Ezek közé tartozott pl. a szemiotikai elemzés megkísérlése, a szokás előkészítésének megfigyelése, a játék előadásának módja is.

⁵ moralitás = 1. erkölcs, erkölcsösség, erkölcsiség 2. középkori, vallásos tartalmú vagy tanító jellegű allegorikus dráma

⁶ E fejezetet főként Dömötör Tekla 1955-ben megjelent tanulmányára alapoztam (Dömötör 1955. 410–419.).

⁷ Bayer 1897. I. 19.

⁸ Binder 1898. 19, 97, 221.

⁹ Alszeghy 1914. 164.

¹⁰ A régebbi bibliográfiát összefoglalta: Dombi 1932. 132.

¹¹ Vö. Kardos (szerk.) 1960. II. 93–95.

¹² Kardos (szerk.) 1960. 99.

allegorikus-mitologikus közjátékokat iktattak. A másik lehetőséget a Tragico-Comoedia vagy Comico-Tragoedia elnevezésű, vegyes műfajú darabok nyújtották, amelyek „vidám darabot, melynek vége szomorú” és „szomorú darabot, melynek vége vidám” jelentettek. Műfaja vallásos moralitás allegorikus szereplőket felvonultató vallásos-didaktikus színjáték, az emberi élet végső kérdéseivel foglalkozik.

Kastner Jenő elsőnek tekintette dalműszövegnek, operának a Névtelen Comico-Tragoediát.¹³ Bebizonyította, hogy az *ad notam* jelzések tényleg dallamra, nem pedig mint Bayer József hitte, a versmérték jelzésére vonatkoznak. Kastner, amikor éneklésre szánt darabnak tartja a Comico-Tragoediát, a korai olasz opera hatását a hazai históriás ének előadásmódjának gyakorlatával hozza kapcsolatba. A XVII. század fordulóján a vers és dallam összetartozása hazánkban még elég szoros volt. Nemcsak a lírai termésnél kapcsolódott a szöveg szorosan a dallamokhoz, hanem még hosszabb elbeszélő és epikus költeményeink, verses széphistóriáink előtt is megtaláljuk az *ad notam* jelzést.

A XVII. század negyvenes éveiben az allegorikus és mitologikus alakok színpadi megjelenítése nem volt szokatlan jelenség. Uralkodóink udvarában már a XV. században lehet találni erre példát, s természetesen nem szűnik meg ez a divat a későbbiekben sem. A renaissance típusú udvari ünnepi játék után a barokk formák is feltűnnek hazánkban, ha kedvezőtlen történelmi helyzet következtében nem is bontakoznak ki úgy, mint a környező országokban. Az erdélyi fejedelmek közül elsősorban Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor kedveli az ilyesfajta szórakozást. Természetesen nem hiányoztak az ilyen színpadi alakok iskolai színjátszásunkban sem, bár a XVII. század első feléből fennmaradt adataink eléggé szűkszavúak, mégis találunk rá példát pl. a Tékozló fiúban, ahol a Hét Szentség lép a színpadra, a soproni XVII. század eleji humanista darabokban, általában mindenütt, ahol a feljegyzés kissé részletesebb. Az 1650-es, 1660-as évekből ránk maradt részletesebb leírások pedig már az antik istenek, műzsák, nimfák és allegorikus megszemélyesítések valóságos tárházát képezik.¹⁴

A Comico-Tragoedia szerzője, keletkezésének ideje

A Comico-Tragoedia szerzőjével kapcsolatos vélemények sokáig megoszlottak. Dézsi Lajos Rimay János alkotásának tartotta,¹⁵ de Ferenczi Zoltán¹⁶ cáfolja ezt az elméletet. Az a feltételezés, miszerint Felvinczi György lett volna a darab szerzője, megdőlt, amikor az első kiadás töredéke előkerült.¹⁷ Szerzője kilétét homály fedi; még azt sem sikerült megállapítani, hogy protestáns vagy katolikus író volt-e. Katolikusok és protestánsok egyaránt kedvelték a darabot, pl. Kájoni kéziratában éppúgy szerepel, mint unitárius másolatokban.

¹³ Kastner 1925. 419–426.

¹⁴ Alszeghy 1935. 210.

¹⁵ Dézsi 1904.

¹⁶ Ferenczi 1911. 209.

¹⁷ Az első kiadás „Varadon nyomtattatott Senczi Abraham által 1646” (szerk.) Kardos 1960. 93.

A mű keletkezési idejét Toldy Ferenc¹⁸ és Beöthy Zsolt a XVI. századra teszi. Dézsi Lajos bizonyítja be, hogy a XVII. században keletkezett. A darab négy scénából áll, összesen tizenöt actussal, vagyis cselekedettel, a végéhez még ezen kívül egy epilógus járul: „Halálnak mindenkhez való intése” címmel. Dézsi vizsgálódásának alapja az actusok nóta jelzései, bár tévesen állapítja meg, hogy ezek a verselésre utalnak. Összegzésként megállapítja, hogy a dráma magyar szövegének szerzője ismeri a XVI. század költői irodalmát. Amit ebből idéz, azt nyomtatásban olvashatta. Ugyanakkor a XVII. század nevezetesebb költeményeit pedig kéziratban láthatta. A nótajelzések egyik fő forrása a Vásárhelyi daloskönyv egy korábbi, 1646 előtti kiadása volt.¹⁹ Keletkezési ideje így az 1607-1646 közötti időszakra tehető.²⁰

A Comico-Tragoedia és a látomásirodalom

Horváth János a kolostori irodalom műfajairól szólva, a látomásirodalom kapcsán tárgyalja a Comico-Tragoediát és a Nádor-kódexbeli Visio Philibertivel való kapcsolatát elemzi. „Filibertus, franciaországi remete (királyfi) látomása ez volt: álmában egy holttestet látott, a lélek amelyből kiszállt, megállapodott a test mellett, és kezdte dorgálni, hogy miatta kell most elkárhoznia; a test válaszolt, védekezett, támadt, vita keletkezett közöttük, végül is két ördög elragadta a lelket. Filibertus pedig hálát adván az Istennek e látomásért Istennek minden ékességével együtt megutálja ezt a világot. A látomást elmélkedés előzi meg „ez világnak állhatatlanságáról”. Horváth János²¹ szerint az elmélkedésnek és a látomásnak is egy-egy XI–XII. századi latin vers lehetett a forrása, amelyre vonatkozóan azonban adatokat nem közöl. A továbbiakban megemlíti ugyanezen látomás későbbi verses feldolgozásai között pl. az Ének a gazdagról című verset, amely a XVII. századi Lipcsei és a XVIII. századi Szencsey kódexben olvasható. A vers egyes elemei az 1646. évi Comico-Tragoedia II. felvonásában találhatók meg. Ennek viszont egy részlete *A dúsgazdag kínjairól pokolban* címmel néhány katolikus énekeskönyvben fedezhető fel. Utal arra is, hogy egy 1786-ban megjelent ponyvafüzetnek szintén ez a tárgya: *Dúsgazdagnak az Morsz Halállal való elmélkedése*.

A Comico-Tragoedia és az iskolai színjátszás

A XVII. század vége felé – de feltehetőleg más alkalommal is – az iskolai színjátszók műsorában is előadásra került a Comico-Tragoedia. Kastner Jenő jogosan feltételezi, hogy Felvinczy György is ismerte, amikor hasonló című darabját megírta.

A korabeli iskolai színjátszásról, csakúgy, mint a nemesek ünnepeiről, esküvőiről, temetéseiről fennmaradt szószavú adatok, leírások is elárulnak

¹⁸ Dézsi 1904. 383.

¹⁹ Dézsi 1904. 383.

²⁰ Kardos (szerk.) 1960. 96.

²¹ Horváth 1931. 197–198

annyt, hogy a XVII. század 40-es éveiben az iskolák diákjai, nemes ifjaink maguk is szereplői voltak ilyesféle daraboknak, játékoknak. Comico-Tragoediáról csak addig mondható Kastner Jenő véleménye, miszerint a „17. század különös alkotása”, amely „elüt az iskoladráma hagyományától” míg csak a magyar nyelvű drámai termést vesszük figyelembe s nem tekintjük a hazai latin és német nyelvű iskolai játékokat, s általában a hazai nem hivatalos színjátszás emlékeit. Az iskolai színjátszással való kapcsolat lehetőségét annál is inkább fel kell vetni, mert a barokk formájú allegorikus Lázár-drámák külföldön is – ha nem is kizárólagosan – de leggyakrabban az iskolai színjátszásban jelentkeznek. Az erények és bűnök küzdelmét és a Lázár motívumot összekötő allegorikus iskolai darabok a XVII. század végén és XVIII. század elején érik el virágzásuk tetőpontját a környező országokban.

A kutatók általában annyira elszigetelt jelenségnek tartották a magyar irodalmunkban a Névtelen Comico-Tragoediát, hogy nem számoltak az előadás lehetőségével. Bayer, aki a késő középkori moralitás elkésett sarjának tartotta, így ír: „Mint moralitás sokkal magasabb fokon állott, semhogy népi előadásra gondolhatnánk – mint iskolai dráma pedig olyan formákon belül mozog, melyek akkor már túlhaladott álláspontot képeztek. Inkább irodalmi kísérletnek mondhatjuk, egy idejét múlt formán belül, de melynek nincs egyéb célja, mint, hogy olvasmányképpen hasson.”²² – Kastner már óvatosabban fogalmaz, amikor azt írja a század két Comico-Tragoediájáról: „Kétségtelen tehát, hogy ezek a darabok eredetileg nem olvasásra, hanem éneklésre voltak szánva, s ha szerzőjük talán nem is gondolt előadásukra, ilyen hatás alatt dolgozott.”²³ – Alszeghy Zsolt – a latin nyelvű iskolai drámai irodalom jó ismerője – felismeri kapcsolatát az iskolai játékokkal, korábbinak látja azonban a hasonló jezsuita daraboknál s mint-hogy ez a latin jezsuitadráma prioritásáról vallott elméletének ellene szólna, szintén elveti az iskolai előadás lehetőségét.²⁴

Bár a darabnak az első kiadással egykorú előadására vonatkozó adat nem ismert, Dömötör Tekla bebizonyítja, hogy előadták a XVII. század végén, mégpedig iskolai keretek között.²⁵ Dömötör Tekla figyelmét Stoll Béla hívta fel a „Vett jegyzőkönyv” néven ismert kéziratban (1697) található magyar nyelvű drámatöredékre.²⁶ Tüzetesebb vizsgálat után kiderült, hogy nem új magyar nyelvű drámáról, hanem a Comico-Tragoedia egy iskolai előadásához írt verses prológusról van szó, amely a szereplők nevét sorolja fel. A Vett jegyzőkönyv Vett János György nagyszebeni diáknak az 1690-es évek vége felé készült feljegyzéseit tartalmazza. A kézirat érdekes fényt vet a nagyszebeni lutheránus „Magyar Skóla” diákjainak életére, s általában a XVII. század utolsó évtizede erdélyi száz városainak kultúrájára. A rendkívül szépen írt diáknapló háromnyel-

²² Bayer 1897. I. 26.

²³ Kastner 1925. 425–426.

²⁴ Alszeghy 1935. 242.

²⁵ Dömötör 1955. 411.

²⁶ Kézirata Kolozsvárott. Dömötör Tekla elemzése a Magyar Tudományos Akadémiában található mikrofilm másolat alapján készült. Leírása: Szabó T. 1929. 288.

vű feljegyzéseket, latin, német és magyar köszöntőket, halotti búcsúztatókat, magyar és német énekeket, diáktrefákat, hasznos tudnivalókat s általában a diákok számára szükséges tudnivalókat tartalmaz. A hazai német nyelvű irodalom kutatói számára külön érdekességet jelentenek a német szerelmi és „világi” dalok. A kézirat jelentős részét a *Cantiones Hungarica et Latinae* című fejezet alkotja, melyben vizsganapi, névnapi köszöntők és iskolai előadások verses prológusai, előszavai foglalnak helyet. Ezek között szerepel a *Cantio ad Hungaricam Comediam* című, ad notam jelzéssel ellátott verses prológus, amely egy magyar komédia szereplőinek neveit sorolja fel.²⁷

Nagyon érdekesek a darab színre kerülésének körülményei is. Mint a versekből kiderül, Zábiánus János (Sacks von Harteneck), a tragikus véget ért nagyszebeni követ és királybíró – a Jósika által regényben is megörökített szászok grófjának – Nagyszebenbe való visszatérte tiszteletére adták elő:

*Nagy szomorúsága van Magyar Skolának
Hogy egy innepben is nagy pátrónusának
Nem örülhet nemes Zábiánus úrnak
A ki sokat szolgált híven publicium javának.
Egy Comediával régen várakozunk
Már reménységünkben szinte hátrénn állunk
Mert csak monton mondják
Ma holnap jó Urunk
De bezzeg soká érkezik kit régen várunk.*

Így kezdődik a darab bevezetője, melyet Vett János valamilyen okból kétszer is lemásolt jegyzetkönyvébe. A vers a továbbiakban utal Zábiánus követi tevékenységére, a nehéz történeti helyzetre s szinte vigasztalóan említi:

*Skólánk serkenj fel ismétlen álmodból
Vígasságot szedj magyar Poesisből.*

Mindenesetre említésre méltó, hogy a szászok követének hazaérkezése tiszteletére magyar és nem német színdarabot adnak elő a szebeni diákok.²⁸ A darabban felsorolt szereplők Nagyszeben történelméből jól ismert családok sarjai. Többször szerepel a Simonius név, feltehetőleg Simonius János híres szebeni

²⁷ A prológus sem a szerző nevét, sem a darab címét nem tünteti fel, azonban kétségkívül a Comico-Tragoedia előadásáról van szó, mert a szereplők kivétel nélkül azonosak a darab szereplőivel, s még a sorrend is nagyjából követi a drámában való előfordulást. Csupán hat szereplő hiányzik – a név szerint nem említett ördögöktől eltekintve – a Comico-Tragoedia 33 szereplőjéből. Hogy ezek tényleg nem léptek-e színre, vagy a prológusíró hagyta el nevüket, esetleg a másolat közben maradt el egy sor – erre nézve nincs bizonyíték. (Dömötör 1955, 412.)

²⁸ Dömötör 1955. 412.

polgármester leszármazottai.²⁹ A kéziratban szereplő diákok neve néhány kivétellel (mint az Ebretiast játszó Oláh) szász eredetre vallanak. Kiderül az is, hogy egy-egy szereplő néha több szerepet is játszott. Gündesch Pál például Justitiát és Ábrahámot játszotta, Simonius Fortitudot és a Gazdagot, Vágner Péter Temperantiát és a Gazdag Feleségét.

Ez a verses prológos természetesen nem ad választ arra a kérdésre, hogy korábban esetleg az első kiadással egyidejűleg is színre került-e a darab, de mindenesetre bebizonyítja, hogy az előadás iskolai keretek között tényleg megtörtént a XVII. században. Egy német nyelvű Lázár-darab előadásáról az ötvenes években Sopronból van adat, majd Brassóban 1665-ben és 1673-ban is előadnak Lázár-drámát.³⁰ Nem lehet kizárni azt sem, hogy éppen Erdélyben volt hagyománya a Comico-Tragoedia előadásának, sőt valószínűnek látszik, hogy szerzője erdélyi származású volt, legalábbis Dömötör Tekla szerint a „kegyetlen szász ispán” említése erre enged következtetni. A legközelebbi iskolai Lázár-dráma említése szintén erdélyi szász városból, Brassóból származik (1713).³¹ Másrésről kétségtelen az is, hogy a XVII. század utolsó évtizedében Erdélyben a magyar nyelvű színjátszás komoly fellendülésével kell számolni. Bizonyítja ezt nemcsak Felvinczy színházalapító kísérlete, hanem az ugyanebből az időből származó nagyenyedi iskolai drámák sora is.

Külön érdekességet jelent az *ad notam*: *Mi hír van a pokolban* jelzés. Ez egyik Comico-Tragoediában sem fordul elő, de könnyen lehet, hogy valami hasonló témájú iskolai színjáték egyik dalbetétje volt. Mindenesetre érdekes, hogy az énekésre szánt darab prologusát is dallamra írták és nyilvánvalóan énekelték is, hiszen egy, a szereplők nevét felsoroló diák-prologusban a „versmértékre” utalni teljesen értelmetlen lett volna.

Felvinczy Comico-Tragoediájának megjelenési évét (1693) és a Névtelen Comico-Tragoedia nagyszebeni előadását mindössze négy év választja el egymástól. A két adat együtt bizonyítja, hogy Erdélyben a XVII. század vége felé az ilyen allegorikus-mitologikus daljátékoknak komoly hagyománya és divatja lehetett.

A Lázár-dráma fejlődési periódusai az európai drámatörténetben

A Comico-Tragoedia dráma típusában több motívum összefonódását lehet megfigyelni, melyek a európai irodalomban, képzőművészetben, külön-külön, de együtt is jelentkeznek. E motívumok 1. a gazdag ember halála és túlvilági sorsa, 2. a bűnök és erények allegorizált küzdelme, 3. dramatizált haláltánc, 4. a lélek vízió-szerű vitája a testtel. A drámatörténet szempontjából legfontosabb a gaz-

²⁹ G.A. Schuller: Aus den Studienjahren des Hermannstadter Bürgermeisters Johann Simonius. Sibiu, Hermannstadt (Nagyszeben). 1928. Közli: Dömötör 1955. 412.

³⁰ Pukánszky: Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn. Münster in Westfalen. 1931. 367. Közli: Dömötör 1955. 412.

³¹ J. Dück: Geschichte des Kronstadter Gymnasiums. Kronstadt. 1845. 39.1. Közli: Dömötör 1955. 412.

dag ember halálának motívuma, s az erények, bűnök küzdelme.³² A gazdag ember haláláról szóló drámák előfutárai azok a dramatizált, XII–XIII. századi dialógusok, melyek a Gazdag és a Halál, illetőleg a Gazdag és Lázár közti párbeszédekben fogalmazzák meg az alapgondolatot, a földi gazdagság hiábavalóságát és a halál előtti egyenlőséget.

A gazdag ember halálát példázó európai drámák történetében három egymástól jól elválasztható periódust különböztethetünk meg:

- első periódus: a késő-középkori allegorikus moralitások,
- második periódus: a renaissance típusú Lázár-drámák,
- harmadik periódus: az erények és a bűnök allegorikus küzdelme.

Az első periódus, a késő-középkori allegorikus moralitások

A késő-középkori *allegorikus moralitások* hőse nem a bibliai Lázár, hanem a névtelen gazdag ember, az Akárki. Ezt a moralitást a Németalföldön és Angliában is játszották a XV. század végén, majd hamarosan Európa-szerte is. Az angol „Everyman”, e típus leghatásosabb képviselője. A moralitás szereplői allegorikus figurák: emberi alakban föllépő elvont fogalmak, szokások, tulajdonságok, foglalkozások. A műfaj feltehetően pogány eredetű: nyár és tél vetélkedése, s az ennek allegóriájára íródott Böjt és Farsang vitája. Számos hasonló disputa után – pl. Víz és Bor, Test és Lélek – a XIV–XV. században többszemélyes színművé terebélyesedik a műfaj, beférkőzik a vallásos játékokba is. Ebben az időben már Európa-szerte népszerűek a nagyobb terjedelmű önálló, részint világi, részint vallásos tárgyú moralitások. Az *Akárki* című moralitás annak köszönheti sikerét, hogy szerzője az Ember és a Halál konfliktusát jeleníti meg. Az Akárkivel kénytelen mindenki azonosulni, s arra kell rádöbbennie, hogy halálakor mindenki magára marad: barát, rokon, az élet egyéb, mulandó értékei nem kísérik a sírba. A moralitásban a középkor szigorú erkölcsi rendjének tükrében vizsgálja magát az egyre evilágibb ember: mindenségben elfoglalt helyét, élete értelmét veszi szemügyre a halál, a lehetséges kárhozat, vagy az örök üdvösség árnyékában.³³

A második periódus, a renaissance típusú Lázár-drámák

A névtelen gazdag ember haláláról szóló drámát a XV–XVI. század fordulóján felváltják a *renaissance típusú Lázár-drámák*, ahol már nem a névtelen Akárki, hanem a bibliai Lázár-példázatahoz fűzött, individualizált, sokszor névvel szereplő „Gazdag és szegény Lázár” a darab hőse. Az allegorikus apparátus többé-kevésbé háttérbe szorul, vagy egészen eltűnik. Helyette a gazdag ember világi életét, mulatozását mutatják be a drámaírók. Sokszor komikus jelenetekkel bővül a cselekmény és a szereplők száma sokasodik: komikus szolgák, táncosnők, vendéglősök, duhaj mulatozók szerepelnek a darabokban. Az olasz vándorszínészek repertoárja, a humanista iskoladráma egyaránt szívesen viszi színre a darabot.

³² Kardos (szerk.) 1960. 96.

³³ Válogatta: Szenczi 1984. 413–454.

A harmadik periódus, az erények és a bűnök allegorikus küzdelme

A Lázár dráma harmadik fejlődési periódusa a XVII-XVIII. század. Különösen a közép- és kelet-európai félféudális országok színjátszásában, az iskoladrámában és jezsuita operában követhető nyomon, majd pedig a népi színjátszásban él tovább. A Lázár-drámát ismét az erények és a bűnök allegorikus küzdelmével kapcsolják össze, s így a késő-középkori moralitás hagyományát újítják fel. Formailag is eltér az előző korszak klasszikus drámát követő szerkezetétől. Az egyre fokozódó, kerek drámai történés helyett lazán összefüggő jelenetekből álló darabok jönnek létre, melyeket csak a haláltánc-motívum fűz össze. Nemcsak a Gazdag embert, hanem a különböző bűnös lelkeket ragadja el a halál. E témának egy másik típusában a halál elragadta áldozatok a megszemélyesített bűnök, illetőleg a hét főbűn megtestesítői. Például egy jezsuita darab Kremsben 1632-ben már összeköti a bűnös gazdag motívumát a hét főbűn allegorikus ábrázolásával.³⁴ Az adatok a század közepe felé már szaporodnak, és átvezetnek a XVIII. századba is. A Lázár-drámák ekkor nagy allegorikus látványossággá fejlődnek. A Névtelen szerző Comico-Tragoediája kétségtávol ennek a barokk, a Lázár-drámát az erények és a bűnök küzdelmével összekötő, összefűzött jelenetekből álló típusnak egy korai magyar hajtása.

A dúsgazdaglásra vonatkozó néprajzi és népzenei kutatások, közlések

A dúsgazdaglásra vonatkozó néprajzi kutatások, közlések

A Comico-Tragoedia II. felvonásának folklorizálódott változatára, a dúsgazdaglásra vonatkozó szakirodalmat: a gyűjtéseket, az elméleti ismereteket, illetve a szokás meglétét bizonyító közléseket összegzem a következőkben.

A dúsgazdagolás régebben ismeretes volt Csíkbánkfalván is. Emlékeztét egy XX. század elején gyűjtött monda őrzi, amit Versényi György Erdélyi népmondák címen tett közzé, sok más erdélyi mondával, hiedelemtörténettel együtt. A monda arról szól, hogy egyszer a legények előadtak egy Dúsgazdag című darabot. Az egyik ördögöt egy szolgalegény alakította, aki játék után elaludt és álmodott valamit, majd, mintha puskából lőtték volna ki, felugrott és futni kezdett. Ezt követően megbetegedett, amikor felépült, kifaggatták, hogy mit látott. Elmondta, hogy „a ház tele volt hosszú fekete ördögökkel”.³⁵ A monda bizonyítékkal szolgál arra, hogy Csíkbánkfalván már a korábbi évszázadban is hagyománya lehetett a dúsgazdagolás előadásának.

³⁴ Kretzenbacher: Die steirisch-kärtnischen Prasser- und Hauptstündenspiel. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde. 50. Wien 1947. 77. – Közli: Kardos (szerk.) 1960. 97.

³⁵ Versényi 1901, 268; Bálint 1973. 181.

Volly István a gyergyóalfalusi változatot tette nyomtatásban közzé.³⁶ A gyűjtést Domokos Pál Péterrel végezte, feltehetően az 1930-as években.³⁷ Részletesen leírja a szereplők öltözkését, akiket legények alakítottak. A szokás szövegének pontos lejegyzése mellett leírja a mozdulatokra, gesztusokra való utasításokat is. Azt is megemlíti, hogy házról-házra járva adták elő a szokást, vízkereszt-től nagyböjtig. A szerepeket ponyvanyomtatványból tanulták meg a szereplők, az előadás módja apáról fiúra hagyományozódott. Volly István *Iskoladráma és folklór* című tanulmánykötetben is megemlékezik az előbbieken említett gyergyóalfalusi játékra. Többek között a következőket írja: „Az én kezembe egy 16 oldalas, kisalakú füzetként került a Székelyföldön, bejegyzésekkel, névtöredékekkel.” A ponyvanyomtatvány címlapján a következő felirat volt olvasható: „A pokolban kínlódó Dúsgazdag históriája, mely a régi töredékekből összeszedett és a kegyes olvasóknak kedvükért utólag nyomtatásban közreadott. Budán, 1883. Nyomtatott Bagó Márton és fiánál. Ad notam: A tündérországról.” Volly István még kiegészíti a 30-as években leírtakat többek között a következőkkel: „A kengyelfutók oldalán derékszíjra kötött kard függött, öltözküket a jobb vállról a bal csípőig tartó nemzetiszín szalag egészítette ki (ha román rendőr jött, elrejtették). Ezt követően ismerteti a dúsgazdag históriáját, amit három jelenetre oszt fel, s végezetül a diákszínjátszók figyelmébe ajánlja a játékot.”³⁸

Bálint Vilmos csíkszenttamási plébános a folklorizált változatok alapján írt meg egy négy felvonásból álló, színpadra írt darabot, ami *A Dúsgazdag. Bibliai játék négy képben* címmel meg is jelent 1932-ben.³⁹ Az átdolgozás elé a következőt írta: „Ez az átdolgozás a Csíkban közismert *A pokolban kínlódó Dúsgazdag históriája* című régi moralitásból (erkölcsi tanulságokat hirdető drámai költemény) készült a nép kérésére – a nép részére. (Lehetséges, hogy a városnak sem lenne kárára.)”

A Comico-Tragoedia II. felvonásának népi előadására vonatkozó kutatásokkal Dömötör Tekla foglalkozott behatóbban. *A Régi Magyar Drámai Emlékek* II. kötetének függelékében közli a gyergyóditrói változatot, amelyet már a 20. század eleje óta előadtak. A darab szereplői: a Gazdag és felesége, két vendég, Lázár, Halál, Ábrahám, két Ördög, Pulutor, Sátán és az Angyal. A szöveget és a hozzá fűződő magyarázatokat Küsmödi Bálint, gyergyóditrói születésű, 70 éves embertől jegyezte le Dömötör Tekla 1956-ban. Küsmödi Bálint is szereplője volt a játéknak, a szereplők öltözetéről többek közt a következőket mondta: „Akkor kérem az ördögök rongyos ruhába vannak öltözve, nyelvük kilóg, zörgőkkel vannak felszerelve. A Sátán pedig lándzsával. A két ördögnél „skorpió” van, húzzák széjjel.” A Gazdag rendszeren van felöltözve, a sapkáján piros szalag van. A játékra így emlékezett vissza: „Úgy rendszeren a házakhoz bementünk. Voltak közöttünk idősebb emberek is. Nos, ahogy a nézők helyet foglaltak, bement a

³⁶ Volly 1941. 37–54.

³⁷ Volly nem közölte a gyűjtés pontos idejét, erre csak abból a tényből lehet következtetni, hogy Domokos Pál Péter ebben az időben tanításkodott Gyergyóalfalun.

³⁸ Volly 1989. 185.

³⁹ Bálint 1932.

Halál is a szobába, meghúzódott hátul, úgyhogy azt nem látták a nézők. Lázár pedig az asztal alá bújt be. Megkezdődött a darab, táncoltak a vendégek.” A lejegyzett változat nemcsak a szöveget tartalmazza, hanem Küsmödi Bálint magyarázatait is a szokáshoz kapcsolódó cselekményre vonatkozóan.⁴⁰

Ugyanitt Dömötör Tekla a névtelen szerzőjű Comico -Tragoediát hosszasan elemezve⁴¹ kitér a népi továbbélésére is. Megállapítja, hogy a darab népi előadására vonatkozó adatok a XX. századból származnak. Székelyföldön a II. felvonást – a Lázár-drámát – adták elő a II. világháborúig, feltehetőleg ponyvanyomtatványok szövege nyomán. Utal arra is, hogy kik azok, akik gyűjtötték a népi változatot, így megemlíti Kocziány Lászlót, aki 1944-ben Madéfalván jegyzett le egy változatot, melyet húshagyókedd estéjén legényekből álló csoport mutatott be. Volly István és Domokos Pál Péter által gyűjtött gyergyóalfalusi változatról is szól. A *Magyar Néprajzi Lexikon*ban Dömötör Tekla röviden összegzi a kutatás addigi eredményeit, valamint közli az ide vonatkozó legfontosabb irodalmat.⁴²

Bálint Sándor a *Karácsony, húsvét, pünkösd*⁴³ című könyvében arról ír, hogy tudomása szerint több csíki faluban, így Gyergyóalfaluban, Gyergyóditrón, Madéfalván, továbbá Gyergyócsomafalván húshagyókedden legények mutatták be a dúsgazdag és a szegény Lázár példázatát. A rendelkezésre álló változatok közül rövidege, elnépiesedett hangja miatt Dömötör Tekla lejegyzésében a Küsmödi Bálint ajkáról származó, gyergyóditrói szöveget közli Bálint Sándor is.

Pogány Péter a *Folklor és irodalom kölcsönhatása. I. Vásári ponyvairatok* című munkájában⁴⁴ a Vácott megjelent vásári ponyvairatok után kutatva három „dús-gazdag históriáját”, valamint a ponyvanyomtatványok adatait is közli. A magyar ponyva tükröre című könyvében⁴⁵ arról tájékoztat, hogy a hatvannégyféle megmaradt nyomtatott vallásos históriából félszáz az Ószövetségből meríti cselekményét. Megállapítása szerint az Újszövetségből a Szentmártoni Bodó János Bűnbánó Mária Magdolnája és Péter siralma, valamint a Dúsgazdag históriája voltak a legnépszerűbbek a XVII. századtól egészen a XX. század elejéig.

Olsvainé Tamás Margit *Archaikus táncok Lövétén* című tanulmányában megemlíti, hogy az 1930-as években Szentegyházáról Lövétére is elmentek a szereplők és nagyobb házaknál, iskolában, kocsmában, még a Népházban is is előadták a dúsgazdagolást.⁴⁶ Rövid közlésében leírja, hogy az ördögök az utcán groteszk táncmozdulatokkal haladtak egyik háztól a másikig, valamint a skorpiós ördög is tánclépéseket tett az ollós szerkezetű, kiugrasztható skorpióval.⁴⁷

Mirk László csíkszeredai tanár 1994-ben csíkménasági gyűjtőútján hallott arról, hogy az 1940-es évek közepéig Menaság-Újfaluban még játszották az ún.

⁴⁰ Kardos (szerk.) 1960. 89–92.

⁴¹ Kardos I(szerk.) 960. 93–103.

⁴² Magyar Néprajzi Lexikon 1. 1987. 631.

⁴³ Bálint 1973. 178–181.

⁴⁴ Pogány 1959.

⁴⁵ Pogány 1978. 18–20.

⁴⁶ Olsvainé 1991. 472.

⁴⁷ Olsvainé Tamás Margit i. m. (megjegyzés: az 1995–1998 között, Szentegyházán végzett gyűjtéseim során az adatközlők nem tettek említést erről).

„ördögözést”,⁴⁸ vagyis a Dúsgazdag történetét. Ugyanakkor felfigyelt a szent-egyházi „ördögbetlehemezésre” is és Dániel Antallal, a szokás felújítójával 1996 nyarán egy rövid interjút készített a szokás előtörténetéről, a maszkokról, a régi és új játék összehasonlításáról.⁴⁹

A dúsgazdagolás énekes anyagának variánsai

Lajtha László Sopron és Vas megyében régi hangszeres muzsika után kutatva talált régi egyházi népenekeket is. Különösen akkor figyelt fel az egyházi népezenekre, amikor az énekesek füzetei és könyvei között ott találta Illyés István⁵⁰ zsoldárokat és halotti énekeket tartalmazó kötetét.⁵¹ Így az 1950-es évek elején három éven át tartó kutatás célja az lett, hogy a könyv még élő ének- és szövegkészletét próbálták felkutatni. Leggyakrabban az 1868-as, ritkábban a 1874-es kiadással találkoztak majdnem minden faluban és nemcsak egy példányban. Lajtha László a Sopron megyei virrasztó énekek című könyvében jelentette meg a gyűjtés eredményeit,⁵² így a „Kéjjel élő dúsgazdagnak...” kezdetű ének vitnyédi változatait. A gyűjtés során nagyjából két szövegtípust különböztetett meg, a kötött szöveget és a vándorszöveget. A kötött szöveg alatt azt érti, hogy bizonyos dallamot mindenütt ugyanazon szöveggel énekelnek. Ezek közé tartozik dúsgazdagról szóló ének is.⁵³

Szabolcsi Bence *A 17. század magyar világi dallamai* című könyvében „A Dús-gazdag Kinnyairul Polkolban” c. ének dallamát azok közé az egyházi népezenek-dallamok közé sorolja, amelyek vallásos szöveggel maradtak ránk. Régebben kimutathatóan világi szövegekhez tartoztak, véleménye szerint ezért van helye a XVII. század világi dallamkincsében is.⁵⁴ Felsorolja a dallam előfordulási helyeit: „a Szelepcsényi-féle Cantus Catholicum kiadásokban (1675:188, 1703:243, 1738 és 1792:216.l.), ahova az 1646-i anonym Comico-Tragoediából került át ...megjelent Illyés István Soltári énekeiben (1693), Illyés István Soltári énekek és a 18. század folyamán aprónymtatvány⁵⁵ formájában is (1786).⁵⁶

⁴⁸ Mirk 1994.

⁴⁹ Mirk 1996.

⁵⁰ Illyés István (1650–1711) katolikus egyházi író, Esztergom egyházmegyei áldozópap és végzsendrői választott püspök, Csíkszentgyörgyön született. Közli: Lajtha 1956, 569.

⁵¹ Illyés István Soltári énekek A' Magyar Anyaszentegyház vigasztalására és a Halottas énekek A' Temetések alkalmatosságára. Hozzá adatván roevídeden. A' jól meg-haláshoz-való Ké-szuelet Nagyszombatban 1693.

⁵² Lajtha 1956.

⁵³ Lajtha 1956. 570.

⁵⁴ Szabolcsi 1950. 9.

⁵⁵ Szabolcsi Bence az aprónymtatványok, az ún. ponyvafüzetek dallamanyagát is igyekezett a XVII. század világi dallamait vizsgáló zenetörténeti kutatás körébe vonni. Úgy gondolta, hogy a ponyvafüzetekben megjelent dallamok művelődés és zenetörténet szempontjából egyaránt figyelemreméltóak, hiszen XVI. század „alászállott”, elparlagiasodott örökségét őrzik, s azt átmentik a XVIII. századba. Vö. Szabolcsi 1950. 9.

⁵⁶ Szabolcsi 1950. 92.

A magyar népdaltípusok katalógusában Szendrei Janka a kisambitusú,⁵⁷ régi stílusú népzenei anyag között tárgyalja a „Dúsgazdag siralma” dallamváltozatait. Érdekes zenei vonatkozású megfigyeléseket tesz a különböző táji változatok népzenei adatainak egybevetésével.⁵⁸ A közölt négy dallamváltozat közül kettő Menyhéres⁵⁹ és Nyitragerencsérre⁶⁰ való (Nyitra vármegye). A harmadikat Szentegyházsfalun 1942-ben Lajtha László gyűjtötte,⁶¹ az utolsó a bukovinai Istensegítről Závodra (Tolna) áttelepült székelyektől gyűjtött változat.⁶² Szövege kétféle kezdettel fordul elő. A Dunántúlon Illyés István XVII. századi halottas énekkönyvével egyezően „Kéjjel élő dúsgazdagnak veszedelmét” kezdettel, vagy Erdélyben, Kájoni János 1676-os Cantium Catholicum-mal egyezően bevezető versszak nélkül, azonnal a siralommal kezdve: „Ó bút látott, sok kint vallott gyarló testem”.

Szendrei Janka – Dobszay László – Rajeczky Benjamin XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben⁶³ című két kötetes könyvben a „Dúsgazdag siralma” kilenc dallamváltozatát közli Bukovinából, Székelyföldről, Moldvából, Dunántúlról, Zoboraljáról és Verőcéről.⁶⁴ Hazai művelődéstörténetünk egyik érdekes darabjának tartják a „Dúsgazdag siralmát”, amely irodalmi és zenei értékein kívül szokás-kapcsolataival is szilárdította helyzetét. Megemlíti „drámai funkcióját” az erdélyi „dúsgazdagolásban”, valamint az ének kalendáriumi kötöttségét. „Hamvazószerda előtti vasárnap a templomban a mise végén énekeltek, a népek ott maradtak” – mondja egy Bátaszékre települt bukovinai székely asszony. Másutt ugyanígy húshagyókedden énekeltek, a Dunántúlon pedig virrasztóének volt. A továbbiakban a dallam zenei vonatkozásait elemzik.

Seres András és Szabó Csaba a Csángómagyar daloskönyvben⁶⁵ közli az „Egy dúsgazdag ember” kezdetű éneket, amelynek szövegére vonatkozóan a

⁵⁷ Kisambitusú dallamok azok, amelyeknek törzshangjai nem érik el az oktáv terjedelmet vö. Szendrey 1988. 327.

⁵⁸ Szendrei Janka zeneileg is jellemzi a közölt dallamváltozatokat. A „Dúsgazdag siralma” már a XVII. századi feljegyzésekben is feltűnő tonális és kadenciális változatokat mutat. A népzenei adatok elemzésével két jellemző megoszlás észlelhető: „egyrészt a főhangok átrendezésével és a szekund magasságának változásával hol egy g-c gerincre épülő fríg, hol egy g-d gerincre épülő dór vagy eol dallam rajzolódik ki másrészt a gyakoribb szubtonikális zárlat mellett a kezdősorokban alaphang-zárlatú változatokkal is találkozhatunk. A dunántúli és az északnyugati változatok inkább a fríg, az erdélyiek inkább a dór-eol irányban színezik át a dallam képét.” Szendrey 1988. 513.

⁵⁹ Hanglemezen: Magyar Népzene 3. a Magyar Tudományos Akadémia anyagából közreadja Rajeczky LPX 18050-53

⁶⁰ Kiss Lajos gyűjtése, 1965. MTA Zenetudományi Intézet, AP 5297/e

⁶¹ MTA Zenetudományi Intézet, F 108/B/b

⁶² Rajeczky Benjamin gyűjtése, 1950., valamint vö. Bálint 1973, 180. (a Bukovinából áttelepült székelyekről írottakkal).

⁶³ Szendrei–Dobszay–Rajeczky I–II. 1979.

⁶⁴ A dallamváltozatokat lásd adatok Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979. I. 154–155., a dallamváltozatokra vonatkozó adatok Szendrei–Dobszay–Rajeczky i. m. II. 73.

⁶⁵ Seres–Szabó é. n. 383–397.

két XVII. századi adatra is hivatkoznak.⁶⁶ Ugyanitt „A pokolban kellőndő Dúsgazdag hisztóriája a tündyer világról” című, a lejegyzés szerint öt jelenetből álló Klézsén gyűjtött szöveget is közzé teszik. Lőrinc Györgyné Hódorog Luca kéziratot énekeskönyvében jól olvashatóan, prózában van lejegyezve. Hódorog Luca, aki 1920-ban Klézsén született, nemcsak másolója (sógora kéziratot énekeskönyvéből másolta), hanem előadója is a darabnak. Évente néhány alkalommal felolvassa a falubélieknek. A darab nemzedékeken át kézírásban terjedt, így nem csoda, hogy egy-két sora kimaradt. A darabot a maga korában énekelve adták elő. Innen adódtak, a néhány replikát kivéve, következetesen négysoros, szótagszámot tekintve jól szabályozott versszakok. Hosszabb idő óta azonban Moldvában csak Dúsgazdag siralmát énekelhették betét-dalként. Ezért nem okozott fennakadást, ha a színdarab egy-egy sora kiesett.⁶⁷

A dúsgazdagról szóló ének a népi szokásrendben hármaskör funkciót töltött be. Egyes helyeken a farsang végén, a böjt beköszöntésekor a templomban énekeltek figyelmeztetőként. Másutt, így a Dunántúlon a halott melletti virrasztókban énekeltek,⁶⁸ mígnem a papság – a szövegben szereplő erős kifejezések miatt eltiltotta. Erdélyben arra vannak adatok, hogy a dúsgazdagról és a Szegény Lázárról szóló színjáték keretében énekeltek a dúsgazdag énekét.⁶⁹

*

Végezetül megállapítható, hogy a dúsgazdagolás forrásul szolgáló névtelen szerzőtől Comico-Tragoedia a XVII. század népszerű, nyomtatásban is megjelent drámai alkotásai közé tartozik. Nem véletlen, hogy több kiadást is megért. Az emberi élet tragikus és komikus pillanatait allegorikus-mitologikus példázatokon keresztül ragadja meg. A Comico-Tragoedia az erények és bűnök allegorizált küzdelme keretében három bűnös ember halálát viszi színpadra. A három példázat közül a bibliai Gazdag és Lázár története; a Gazdag halála és pokolbeli szenvedései képezik a darab leghatásosabb jeleneteit, s maradtak fenn ponyván és a szájhagyományban, több helyen még a XX. század második felében is.

A dramatikus játék, a dúsgazdagolás szereplői a bibliai példázattal felhívták az emberek figyelmét az élet mulandóságára, a bűnök-erények küzdelmével a földi kincsek gyűjtögetésének hiábavalóságára. A szegény Lázár -akinek életében kutyák nyalják sebeit, akinek a Dúsgazdag még egy morzsalékot sem ad, és éhen

⁶⁶ Seres – Szabó é. n. 551. A szöveggel kapcsolatos jegyzeteket Erdélyi Zsuzsanna írta. A dúsgazdag és szegény Lázár bibliai históriájának megverselésére vonatkozó 17. századi adatok: Puchi György (RMKT, XVII/8, 353-355.1.), és Tőrei Gergely (uo., 363-365.1.) költeményei mintegy kivonatát adják az itt következő iskolai színjátéknak (ti. a A pokolban kellőndő Dúsgazdag világa a tündyer világról címűnek). A szerkezeti hasonlóságon kívül feltűnően egyező sorokat találunk bennünk a Comico Tragoediával. A jelen énekkel inkább csak témájukban és felépítésükben csengenek össze. A Puchi György versét Kájoni is átvette (914-916.1.). Éneünk szövege nem tekinthető Puchi György verse folklorizálódott változatának. Megtalálható ellenben Kájoni/1805 81. lapján.

⁶⁷ Seres-Szabó 1972–1988. 551–552.

⁶⁸ Vö. Lajtha 1956.

⁶⁹ Szendrei 1988. 515–517.

kell halnia, miközben a Dúsgazdag terített asztalnál mulatozik vendégeivel, végül a mennyországba jut, „Abrahám kebelébe”. Tehát az örök életet kapja jutalmul földi kinszenvedése miatt. Ezzel szemben a Dúsgazdag, a Dúsgazdagné, és vendégeik – akik a középkori allegorikus moralitásokban is megjelenő bűnöket a Gyönyörűséget és a Részegséget jelenítik meg – az evilági örömeknek élnek, nem gondolnak arra, hogy egyszer nekik is számot kell vetniük életükkel. Mulatozásuknak a Halál vet véget, aki a Dúsgazdag „rendjén kaszál”, Először az Angyal még védelmezi a Dúsgazdagot az ördögöktől, de hamarosan átengedi nekik, megismerve, mennyi bűne van a Dúsgazdagnak. A Dúsgazdag a pokolra kerül, ahol az ördögök fejére olvassák bűneit. Hiábavalónak bizonyul a Dúsgazdag minden kérése, miszerint Lázár mártsa vízbe kisujját, hogy ezzel enyhítse pokolbeli fájdalmait, valamint az is, hogy legalább atyafiainak hadd üzenjen, figyelmeztesse őket, hogy elkerülhessék a pokol örök tüzét. Ezután már semmi sem mentheti meg, az ördögök különböző kízóeszközeikkel megkínózzák bűneiért.

Az ördögbetlehemes erkölcsi mondanivalója különös aktualitással bír a farsang végén, a böjti időszak kezdete előtt. A farsangot a tobzódás, a kicsapongás jellemzi. Az ördögbetlehemezésben levő mulatozásnak, ami tulajdonképpen a farsangi mulatozást is jelképezi, a halál vet véget. A Dúsgazdag magára marad, barát, rokon, az élet egyéb, mulandó értékei nem kísérik a sírba. Ez a gondolat a középkori Akárki című moralitást idézi fel, miszerint a halál pillanatában mindenki egyedül marad.

A játék mondanivalója, a közvetlen megtapasztalás, a játékcselekmény, a szöveg (pl. a kínszások sokszor naturalisztikus részletessége), az ördögök, a halál ijesztő külseje a spontán elemek, (pl. egy-egy néző „megverselése”, ijesztgetése) – mindezek az általánosan megfogalmazott mondanivalót a konkrét helyzetek síkjára helyezik. A dramatikus játék így sikeresen szolgálta a vallási, erkölcsi nevelést. Megbánásra nevelt, arra készítette az embereket, gondolkozzanak el, és farsang utolján, a böjt kezdete előtt már lélekben kezdjenek el felkészülni a bűnbánatra, vessenek számot bűneikkel.

Nem véletlenül volt évszázadokon át a moralitás legnépszerűbb magyar képviselője az 1646-ban kinyomtatott „névtelen” Comico-Tragoedia. Szórakoztató, közönséget összetartó, identitástudatot erősítő funkciója mellett soha el nem évülő vallási, erkölcsi mondanivalója az, ami még mindig életben tartja a szokást az erősen hívő, katolikus vallású szentegyháziak között.

Irodalom

ALSZEGHY Zsolt

1914 *Magyar drámai emlékeink a középkortól Bessenyeiig*. Budapest.

1935 *A tizenhetedik század*. Budapest.

BAYER József

1897 *A magyar drámai irodalom története*. I. Budapest.

BÁLINT Sándor

1973, 1976 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest.

BÁLINT Vilmos

1932 A Dúsgazdag. Bibliai színjáték négy képben. (*A magyar nép könyvtára.* Szerk. Gyallay Domokos) Cluj (Kolozsvár).

BINDER Jenő

1898 Egy magyar Lázár dráma és rokonai. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 19–43., 97–111, 221–232.

DÉZSI Lajos

1904 *Comico- Tragoedia című moralitásunk koráról.* Budapesti Szemle.

DOMBI Béla

1932 *A drámaírás kezdetei Magyarországon a 15–17. században.* Pécs.

DÖMÖTÖR Tekla

1955 A magyar Lázár dráma nagyszebeni előadásához. *Filológiai Közlöny* I. évfolyam 3. szám Budapest, 410–419.

FERENCZI Zoltán

1911 *Rimay János.* Budapest.

HORVÁTH János

1931 *A magyar irodalmi műveltség kezdetei.* Budapest.

KARDOS Tibor (szerk.)

1960 *Régi Magyar Drámai Emlékek I–II.* Budapest.

KASTNER Jenő

1925 *Az első magyar opera,* in: Dr. gróf Klebersberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Emlékkönyv. 419–426.

LAJTHA László

1956 *Sopron megyei virrasztó énekek.* Budapest.

Magyar Néprajzi Lexikon 1–5.

1977–1982 (főszerk. ORTUTAY Gyula) Budapest.

MIRK László

1994 Ördögözés Menaság-Újfaluban. *Ethnológiai Adattár* 26015, Néprajzi Múzeum, Budapest.

OLSVAINÉ Tamás Margit

1991 Archaikus táncok Lövétén, in: *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére.* Budapest, 467–473.

ORBÁN Balázs

1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból.* I–IV. Pest.

POGÁNY Péter

1959 *Folklór és irodalom kölcsönhatása. I. Vásári ponyvairatok.* Budapest.

1978 *A magyar ponyva tüköre.* Budapest.

SERES András–SZABÓ Csaba

é. n. A dúsgazdag és a szegény Lázár, in: *Csángómagyar daloskönyv.* Moldva, 1972–1988 h. n.

SZABOLCSI Bence

1950 *A XVII. magyar világi dallamai II.* Budapest.

SZABÓ T. Attila

1929 Erdélyi Múzeum Egylet 16–19. századi kéziratos énekeskönyvei. *Erdélyi Irodalmi Szemle* 28 1–304., Kolozsvár.

SZENDREI Janka

1988 Kisambitus- régi stílus, in: *A magyar népdaltípusok katalógusa I.* 3. fejezet 325–536.

SZENDREI Janka–DOBSZAY László–RAJECZKY Benjamin

1979 *A XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I–II.* Budapest.

VERSÉNYI György

1901 Erdélyi népmondák. *Ethnographia* XII. 268. Budapest.

VOLLY István

1941 *Népi játékok I–III.* Budapest.

1989 Egy régi eredetű népi játék (A dúsgazdag históriája), in: *Iskoladráma és folklór.* PINTÉR Márta–KILIÁN István szerk. Debrecen. 180–185.

Erika Karácsony Molnár

Comico Tragoedia: A Seventeenth Century Morality and the „Rich Man’s Play”

The Rich Man’s play (dúsgazdagolás), according to the definition in the first volume of *Encyclopaedia of Hungarian Ethnography* published in 1977, is „a dramatic play with more than one performers which used to be performed on Shrove Tuesday until around the second world war in Udvarhely and Gyergyó Counties and in other parts of Transylvania. It was called Devil’s Carnival as well. It is the shortened and thoroughly reworked and folklorized version with song insets of the second act of Comico Tragoedia, a morality (1646) written by an unknown author. Supposedly, it was adopted from pulp literature for the repertoire of folk playing. The play tells the biblical parable of the Rich Man and Lazarus in the form of a dialogue. It shows the revels of the Rich Man, Lazarus’s death, the fight for the rich man’s soul, how the Rich Man goes to hell and his torments in hell ...” In the summer of 1995, I discovered in Szentegyháza, Széklerland that the folk custom thought to be already forgotten is still alive. Then, I decided to try to document the custom as thoroughly as possible. Besides, I expanded the scope of research to some elements which have not been examined earlier, e.g. the semiotic analysis of dramatic plays, the observation of the preparations for the event, the way of performance and the study of the changes during the lifecycle of the custom.

In the present study, I present two chapters of my thesis paper (József Attila University, Faculty of Arts, Department of Ethnology, Szeged, 1998) titled *The Devils Nativity Play: The Dramatic Play of Poor Lazarus and the Rich Man in Szentegyháza*. These chapters outline the researches by literary history and history of theatre on the Comico Tragoedia, the source of the Rich Man’ play, and the ethnological and ethnomusicological researches and collections concerning the Rich Man’s Play.

Öltöztetik a Dúsgazdagnét (Karácsony Molnár Erika felvételei, 1997)

Az ördögbetlehemes szereplői: a Dúsgazdag és az ördögök

A Halál a kaszával

Jelenet az ördögbetlehemesből

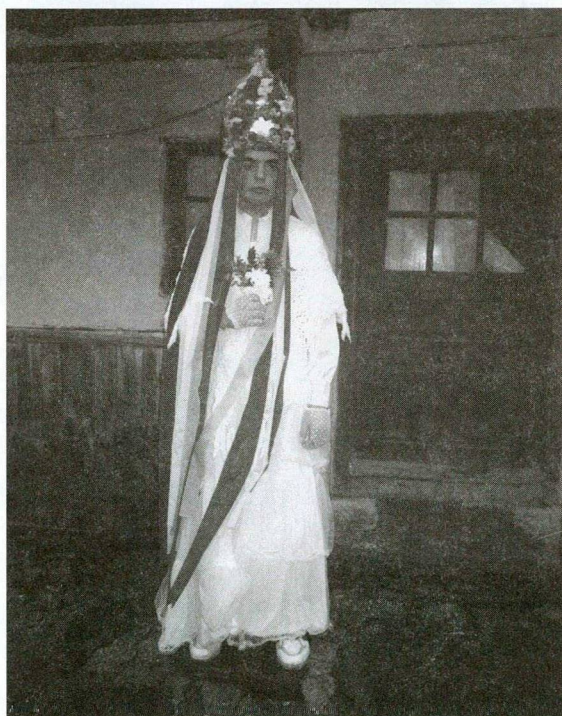
*A Halál és az egyik ördög
szereplő*

*A szegény Lázár az asztal alá
kerül*

*Az utcán az ördögök a járókelőket
ijesztgetik*

*Az ördögblehemes
(dúsgazdagolás) szereplője:
az Agyal*

Ördögbetlehemes – a dúsgazdagolás jelenete